No. १४६६

Title जागदीशी.

Author जगदीश:

Extent ४३ Age

Subject न्यायशास्त्रं

जानकीपूरी

१५६६

५४०

८३

जा० शी० श्रीगणेशायनमः परिकरः सहकारीतच्चव्याप्तिपक्षधर्मत्वादिः तत्प्रसंगादिति तेनहेतुना
विरोधादिसंबंधेनस्फुतस्योपेक्षानर्हत्वादित्यर्थः। तत्वनिर्णयादीत्यादिनाविजयादेः प
रिग्रहः। तत्कार्येति। सद्धेतुकार्येत्यर्थः स्वहेतोः सद्धेतुत्वव्यवस्थापनयेवप्रतिवादि
हेतोराभासत्वव्यवस्थापनयापितत्वनिर्णयाद्युत्पत्तेः। तथाचैककार्यकारित्वमपि
संगतिः संभवतीतिभावः। ननुनिरुक्तयथार्थ[redacted]ज्ञानस्यविषयतामात्रंसमूहालं
बनेविषयतामादायोदासीनेतिप्रसक्तं अतोयथार्थज्ञाननिष्ठस्यानुमितिका १

रणीभूताभावप्रतियोगित्वस्य विषयविधयावच्छेदकत्वमेवार्थो वाच्यः तच्च ह्रदो वह्निमान्
धूमादित्यादौ बाधितहेतावव्याप्तं इत्यत आह यथाश्रुतमिति तथा च दुष्टहेतोरलक्ष्यत्वा
त्तत्राव्याप्तिर्न क्षतिकरीति भावः नन्वेवं दुष्टहेतूनां प्रागनुपस्थितौ ते च पंचेत्यग्रिममूलेन
तेषां विभागोऽनुपपन्न इत्यत आह तद्वत्त्वं चेति तादृशज्ञानविषयवत्त्वं चेत्यर्थः दुष्टहेतू
नामित्यस्य लक्षणमिति पूर्वेणान्वयः। तथा चानुमितिकारणीभूताभावप्रतियोगिय
थार्थज्ञानस्य विषयो यत्रेति व्युत्पत्त्या दुष्टहेतुलक्षणमवगत्यैव तेषां विभाग इति भावः

तदभिप्रायेणैव दोषलक्षणाभिप्रायेणैव अन्यथा दुष्टहेतूनां लक्षणत्वे विरुद्धादिहे
2 तोर्व्यभिचारित्वादिनियमात्स्वरूपविभागो न स्यात् मिथो व्यावर्त्तक धर्माणामेव वि
भाजकत्वादिति भावः केचित्तु तदभिप्रायेण दुष्टहेतुलक्षणाभिप्रायेण उपधेयसं
करेपि लक्ष्यसंकरेपि उपाध्यसंकरात् दोषासंकरात् तथा च तद्भेदेन दुष्टहेतूनां
भेद इति न पंचविधत्वानुपपत्तिः। अन्यथा दोषलक्षणाभिप्राये उपधेये त्वाद्याशं
काया एवानुत्थानापत्तेरिति प्राहुः। ननु व्यभिचारादीनां ता न स्यानुमितिसत्प्रतिबंध 2

कत्वात्तत्राव्याप्तिरत आह। तत्रैवेत्यादि। अनुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपकसंबंध
वत्वेनेत्यर्थः परामर्शे प्रतियोगित्वस्यानुमितावनुयोगित्वस्य तथाविधसंबंध
स्यसत्वादिति भावः अत्रानुमितिशब्दस्य लाक्षणिकत्वापाताद्वाचार्यीयानु
मितिमात्रस्यैव लिंगोपधानमतमनुसृत्य व्याचष्टे साध्यव्याप्येत्यादि मणि
कारमतानुसारेणैव विशिष्टानुमिति तद्व्याख्यायां तु स[सर्वस्य]र्वत्र भ्रमानुमितौ मा
नाभावात् यत्र यथोक्तक्रमेणैव विशिष्टानुमितिः कदापि नोत्पन्ना तत्रस्यादे

षष्ठीतत्पुरुषबहुव्रीहि
भ्यामर्थद्वयलाभः॥

अनुमितौ
प्रकारीभूतस्य वह्न्यादि
सकलविषयस्येत्यर्थः
प्रकारत्वं च यथार्थः॥
सर्वत्र सर्वविशेष्यकेत्यर्थः

3

षे व्याप्तिप्रसंगात्तत एव पक्षः साध्यव्याप्यवान्साध्यवांश्चेति समुहालंबना
नुमितिर्नोपात्ता लिंगोपधानपक्षे(पि) तु सर्वत्रतादृशानुमितेर(ना)वस्यकत्वेनना
व्याप्तितादवस्थ्यं नच हृदो वह्निमान्घटत्वादि[redacted]त्यादौ वस्यभाववद्वृत्तेति
व्याप्तिः घटत्ववति वह्न्यभाववत्त्वादिति निश्चयस्यापि वह्निव्याप्यघटत्वव
द्ध्रदो वह्निमानित्याकारानुमितिविरोधित्वादिति वाच्यं साधनवतः साध्या
भाववत्त्वस्य व्यभिचारत्वेन मणिकृन्मतेपि तस्य लक्ष्यत्वादिति ध्येयं ॥ ॥ ३

साध्याभावव्याप्यवत्त्वस्यतु
व्यभिचारत्वाभावात्तत्रा
ति व्याप्तिरस्त्येवेति चेन्न ८८

व्यभिचारादि व्यभिचारग्रहस्यानुमित्यजनकत्वेपीत्यग्रेऽन्वयः नन्वुक्तहेतुका
नुमितिं प्रत्येव तद्धेतुकव्यभिचारज्ञानाभावस्य हेतुत्वं वाच्यमत आह व्याप्तीति
न व्याप्तिः नव्यभिचाराद्यव्याप्तिः पर्वतो निर्वह्निरित्या[redacted]दिभ्रमादिति योजना धूमोव
ह्नेर्व्यभिचारीत्यग्रेऽन्वयः यथार्थेतीति न च पर्वतो निर्वह्निरित्यादिभ्रमस्याप्यंश
तो यथार्थत्वात् तद्विषयेति व्याप्तिज्ञानस्यैव यथार्थपदेन भ्रमसामान्यभिन्न
त्वस्योक्तत्वादिति भावः साध्यादिघटितव्यभिचारस्य हेत्वाभासपदवाच्य

व्यभिचारादिघटकत्वेन त्वेसाध्यादेरपि तत्वमिष्टमेवेत्यतः प्रत्येकमित्युक्तं ननु यादृशविशिष्टविषयक प्रत्येकं धूमत्वादिरूपेण हेत्वाभासत्वापत्तिरित्यत्र

.५ त्वेनानुमितिप्रतिबंधकत्वं यथार्थत्तानविषयीभूततादृशविशिष्टत्वं विवक्षि

तमतः साध्यादेर्नातिव्याप्तिरित्याशयेनशंकते अथेत्तितद्घटकंचेतिव्यभिचा

रादिघटकीभूतसाध्यादिकंचेत्यर्थः नविशिष्टमितितत्प्रतिबंधकत्तानावच्छेदकीभू

तद्घटत्वादिकमित्यर्थः ज्ञायमानत्व

तविशिष्टरूपमित्यर्थः तृतीयमिवेति ज्ञायमानव्यभिचारादेरिति साधनादिध

र्मिकत्तानप्रकारत्वविशिष्टसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेरित्यर्थः। यद्यप्यनुमितिकार ४

तथा चानुमितिकारणीभूताभावप्रतियोगितानवच्छेदकविषयत्वयायत्र व्यभिचारादौ तत्प्रकारक यथार्थज्ञानाविशेषसाधनत्वमर्थः

व्यभिचारादेः

णीभूताभावस्य प्रतियोगीयत्रेति अनुसृत्यानुमितिकारणीभूताभावप्रतियोगितानवप्रका
रस्य व्यभिचारादेर्लाभसंभवे ज्ञायमानव्यभिचारादेः प्रतिबंधकत्वाभ्युपगमो न युक्तः तथा विय्य
धिकरणबहुव्रीहेः प्रयोगानुसारितया सर्वत्राप्युत्सन्नत्वादिदमुक्तं तदर्थश्चेति प्रथमलक्ष
णार्थश्चेत्यर्थः तादृशाभावेति अनुमितिकारणीभूताभावेत्यर्थः व्यभिचारादय इति
फलितार्थकथनं तत्त्वेनाप्रवेशात् तत्प्रकारकेति एतन्मते साध्याभाववद्वृत्तित्वमे
व व्यभिचारः तथा च वाच्यं ज्ञेयत्वादिसाध्यकसद्धेतावनुमितिविरोधिनः साध्यासा

ताव

धर्मो व्यभिचाराभावविशेषितव्याप्तिर्बाधापदिष्टः॥

मानाधिकरण्यस्यैव भ्रमविशेष्यतामादाय ज्ञेयत्वादिसद्धेतावतिव्याप्तेर्वारणाय यथा-
5 र्थपदं नचैवमपि निर्वह्निवृत्तित्वादेः कालिकादिसंबंधेन यथार्थज्ञानमादाय सद्धे-
तावतिव्याप्तिस्तादृशस्य यादृशसंबंधेन ज्ञायमानस्य प्रतिबंधकत्वं तादृशसंबं-
धेन तत्प्रकारकयथार्थज्ञानस्योक्तत्वात् नच ह्रदो धूमसत्त्ववान् धूमादित्यत्र बाधि-
तहेतावव्याप्तिः पक्षनिष्ठधूमत्वाभावात्मकबाधस्य धूमे हेतौ स्वरूपसंबंधेन यथार्थ-
ज्ञानासंभवादिति वाच्यं साधननिष्ठव्यभिचारादेर्यथार्थज्ञानमादायैव लक्षणात्

संगमादित्तिभावः ननुदुष्टहेतोरेवलक्षत्वेद्वितीयादिनिरुक्तेस्तत्राव्याप्तिर्दोषेऽतिप्र

सक्तिश्चेत्यतआह अग्रेचेतिउपधेयसंकरेपीत्यादिग्रंथ इतिभावः प्राहुरिति

स्यासंगतेः लक्षणापत्तेश्चाह आद्यस्येवेति तथाचाग्निमल्लक्षणमभिप्रेत्योपध

येत्यादिग्रंथइतिभावः प्राहुरिति यथार्थपदस्यार्थक्रममेवानत्रकर्षः पक्षेव

त्तितयाज्ञायमानस्यवत्स्याभावरूपबाधस्यस्वरूपसंबंधेनैवयथार्थज्ञानंतत्

द्विशेष्यत्वस्यधूमादौसत्त्वात्सवृत्तौवह्निमान्धूमादित्यादिसद्धेतावतिव्याप्ति

रित्यस्वरसः केचिदित्युक्तास्तु चितः यद्विवस्वलिंगकानुमितिकारणीभूताभाव
प्रतियोगियथार्थज्ञानविषयत्वमेवार्थसर्वत्रैवदुष्टहेतावंततोनित्यज्ञान
मादायैवलक्षणसंभवात् तदानुमितिप्रतिबंधकीभूतव्यभिचारादिभ्रम
विषयतामादायसद्धेतावतिप्रसंगस्यवारणार्थंभ्रमसामान्यभिन्नार्थकंयथा
र्थपदमावश्यकमितितुयुक्तमुत्पश्यामः लिंगपदस्यनिष्प्रयोजकत्वादाहलिंगमिति
ज्ञानपदप्रयोजनंत्वग्रेवक्ष्यामः ननु यत्सदस्याखंडव्यक्तिवाचकतयाहृदोवह्निमान्

मादिसादौ केवलत्वस्य पक्षादेर्दोषत्वं स्यात् तन्निष्ठस्यापि बाधनिर्णयविषयत्वस्यैवानुमि
तिप्रतिबंधकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वादतो व्याचष्टे यादृशेति यादृशधर्मवन्निष्ठतेध मवि
छिन्नविषयत्वेयेनेत्सर्थः विशिष्टपदस्य फलमाह तेनेति सद्धेत्वादिनिरूढ इति तादृशस्य
दोषत्वेनैव दोषेण हेतोर्दुष्टत्वप्रसंजनार्थमुक्तं आदिनाऽसिद्धेनुपरिग्रह भातिप्रसंगशुति
साध्याभाववन्निष्ठायाः साध्यीयत्वविशिष्टाभावविशिष्टविषयतायाः अनुमितिप्रतिबंध
कतानवच्छेदकत्वादितिभावः नन्वेवमप्यसंभवो हृदत्वेन नद्यां वह्न्यभाववत्वेन गुंजाद्यभा
वनिश्चये सत्यपि हृदो वह्निमानित्यनुमित्युत्पत्त्याह हृदत्वावच्छिन्नविशेष्यकवह्न्यभाववत्वावच्छि
न्नप्रकारकनिश्चयत्वादिनेव तादृशानुमितिप्रतिबंधकत्वेव वह्न्यभावविशिष्टहृदादिविष
यकत्वस्य प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वविरहादित्यत आह तदवच्छेदकत्वमिति ~~नयमवय~~

अत्रपर्यः
बहुतनववदहृवी
तत्वं हि ष निरू
पितविषयैतैमैतिया

~~नतिरिक्तवृत्ति~~त्वमिति तथा च यादृशधर्मवन्निष्ठायाः तत्तद्विशिष्टधर्मावच्छिन्नविषयता
याअनुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वविरहादित्यत आह तदवच्छेदकत्वनतिरिक्तवृत्तित्वं
तादृशविशिष्टधर्मवत्त्वात् हेतुदोषस्येत्यर्थः तादृशधर्मश्चोक्तस्थले वह्न्यभाववद्विशिष्टहृदत्वादि
रेवेतिभावः विशिष्टस्यासत्त्वेपीति वह्न्यभावविशिष्टहृदादेर्विषयतासंबंधेनासत्त्वेपीत्यर्थः भ्रमा
दिति हृदत्वादिरूपेणानाहार्योवह्न्यभाववत्त्वेन गृंजाद्यभाववस्य भ्रमादित्यर्थः नक्षतिः नासंभवः
स्वपदं लक्ष्यताभिमतपरं तादृशेति स्वातिरिक्तं यादृशमनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तिविषयिताकं तादृशाघटि
तत्वेन निरुक्तविशिष्टं विशेषणीयमित्यर्थः सव्यभिचारादेरनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्त
वृत्तिविषयताकेन स्वेनैव घटितत्वादसंभवः स्यादतः स्वातिरिक्तेति प्रमेयत्वविशिष्टसव्य
भिचारादिः स्वातिरिक्तव्यभिचारादिनैव तादृशेन घटितत्वमित्ति न तत्राव्याप्तिप्रसंगः स्वातिरिक्त

स्वपदं पूर्वगृहीतत्वम्य त्वाभिमतपरं ॥

त्वं च यन्नानवच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वं तेन सव्यभिचारस्य प्रमेयत्वविशिष्टसव्यभि-

तेन व्यभिचाराधादिमाहात्यना तिव्याप्तिः

चारात् भिन्नत्वेऽपि न क्षतिः शुद्धव्यभिचारस्य विशिष्टव्यभिचारानवच्छिन्नप्रकारता

वच्छेदकत्वे नैवातिप्रसंगाभंगादिति भावः यद्यप्येवं प्रमेयत्वमवृत्तिप्रमेयत्वादि

त्यत्रावृत्तित्वाभाववद्वृत्तिप्रमेयत्व स्वरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः तस्य वृत्तिप्र

मेयत्वस्वरूपबाध्यात्मके नैव तादृशधर्मान्तरेणाघटितत्वात् तथापि यादृश

विषयिता

विशिष्टविषयकत्वं यत्पक्षहेतुसाध्यकानुमितिनिरूपितयत्स्वत्तिबंधकता

८

नतिरिक्त वृत्तिस्वातिरिक्तेन तत्प्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितोके

नाघटितत्वं तादृशविशिष्टं तत्पक्षहेतुसाध्यकानुमितौ दोष इति विवक्षितं उ

क्तस्थलीयव्यभिचारस्य तु बाधघटितत्वेपि व्यभिचारत्वानत्वावच्छिन्नं यत्

तथाविधानुमितिबंधकत्वं तदनतिरिक्तवृत्तिविषयताकस्य व्यभिचा

रस्य व्यभिचारत्वानत्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतानतिरिक्तवृत्तिविषयताके

न धर्मांतरेणाघटितत्वान्न तत्राव्याप्तिः तादृशधर्मांतरं च मेयत्वादि वि

विशिष्टं स्वमेव व्यभिचारादिकं सर्वत्र सुलभं न चैवमपि साध्याभावविशिष्टपक्षादि
अभाववत्ति।। विषयकत्वस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वेऽभ्युन्ये संस्कारादौ सत्त्वादसंभव इति वाच्यम् संशयः
त्वस्य लिंगज्ञानस्यैसत्त्वानिश्चयपरेण ज्ञानपदेन यादृशविशिष्टविषयकनि
अप्रमासाधारणाभिन्नत्वं
श्चयत्वं तादृशप्रतिबंधकताऽनतिरिक्तवृत्तिरित्यर्थलाभेन तन्निरासात् प्रतिबंध
कत्वं वा प्रतिबंधकतावच्छेदकीभूततद्विषयितावत्त्वं वाच्यं। तथा च संस्कारादेरपि
तादृशविषयितावत्त्वादेव नासंभवः संयोगाभावस्य प्रतियोगिवैय्यधिकरण्य

वह्नि न्नस्येव निर्णयोऽभ्रसंयोगवत्वानुमितिविरोधी न तु अव्याप्यवृति
त्ववृत्तानाभाववविशिष्टस्य: संयोगाभावमात्रस्य निश्चयस्तथायेन वह्नेः सं
योगीद्रव्यत्वादित्यादौ संयोगाभावविशिष्टवृत्तादावतिव्याप्तिरिति ध्ये
यं प्रमेयत्वविशिष्टसंव्यभिचाराद्याविति अत्र प्रमेयत्वविसिष्टं यव्यभिचा
रिसाधनं तत्रेत्यर्थः कार्यो न तु प्रमेयत्वविशिष्टं यन्नव्यभिचारित्वं नद्वति
साधन इत्यर्थः तादृशस्य लक्ष्यत्वात्तत्साधनधर्मिकप्रमेयत्वविशिष्टव्य

भिचारित्वप्रकारकनिश्चयेनापिव्याप्तिबुद्धेः स्वातंत्र्येण प्रतिबंधकत्वात् अन्यथा
प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारवत्ता निश्चयस्य विशिष्टव्यभिचारित्वांशेभ्रमत्वग्र
हदशायांहेतौ व्याप्तिग्रहानुपपत्तिप्रसंगात् यद्रूपावच्छिन्नवत्तानिश्चय
त्वेन विरोधित्वं तदवच्छिन्नाभावगर्भभ्रमत्वग्रहस्यैवोत्तेजकत्वात् अ
तएवग्रहादौ घटसामान्याभावे साध्ये पक्षस्य घटवत्व मिव नीलघटव
त्वमपि बाध एवेति वदंति न च ह्रदः प्रमेयवन्हिमान्धूमादित्यादौ गुरुधर्म

स्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन प्रमेयवन्हित्वावच्छिन्नाभाववविशिष्टहृदाद्य

वाच्यं तत्र हृदो निर्वह्निरिति

प्रसिद्धावाधाद्यव्याप्तिरिति तन्नस्यापि प्रतिबंधकतया निर्वन्हित्वविशिष्ट

हृदादेरेव दोषतासंभवात् वस्तुतो गुरुधर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकता

मते एवैतत्

लक्षणं अन्यथा ह्रदो दाहजनकद्रव्यवान् व्याप्तादित्यादौ बाधाद्यसंभवापत्तेः ह्रदो निर्वह्निरित्या

दिग्रहस्य तत्रानुमित्यप्रतिबंधकतया निर्वह्नित्वविशिष्टह्रदादिविषयकत्वस्य प्रकृतानुमि

तिप्रतिबंधकतातिरिक्तवृत्तित्वात् दाहजनकद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नाभावाद्यप्रसिद्ध्या तद्वि

शिष्टह्रदादिविषयकत्वस्याप्यसंभवात् न च तत्र साध्येपक्षवृत्तित्वाभाव एव बा

ध इति सांप्रतं ह्रदत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यो दाहजनकतेजस्वीद्रव्यत्वादित्यादौ तस्याप्य

संभवात् ह्रदवृत्तित्वत्वमपेक्ष्य ह्रदत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यवृत्तित्वत्वस्य गुरुतया तद्वद्वि

न्नाभावाऽप्रसिद्धेरित्तिदिक् एवंचेत्ति विशिष्टविषयकत्वविवक्षणेचेत्यर्थः पक्षतावच्छेद
कत्तादीत्यादिनासाध्यहेत्वोः संग्रहः असमानप्रकारकस्यापिज्ञानस्यप्रतिबंधक
त्वमादत्याह पक्षनिष्ठेत्यादियेनकेनापीत्ति शेषासमानका[redacted]दीत्यादिनासाध्य
हेत्वोः संग्रहः असमानप्रकारकस्यापिज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वमाहृत्याह पक्षनि
ष्ठेत्यादिएनकेनापीत्ति शेषासमानकालीनस्यापिहेत्तोरेकत्तानविषयत्वदिसंबं
धेनतत्संबंधित्वाद्विशिष्टशेषाप्रसिध्येवसंबंधसामान्येनतत्तद्धेत्वोक्तावपिसद्धे

एतद्धक्त समानकालीन
हहोवहिमानधूमो
मोदित्यादि आधा
राधेयभावानापन्न
हेतौनदुष्टत्वानुपपत्तिः
शेषोत्रबोद्धव्यः

तावत्तिप्रसंगाभावादितिभावः प्रकृतः हेतुतावच्छेदकवतयाभिमतः तेन कांचनमय
धूमत्वादिना हेतुतास्थलेहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतोरलीकत्वेपिनाव्याप्तिः याद
शः इति यद्धर्मविशिष्टस्यार्थः एवमग्रेपिकश्चिदित्यस्वरसः तद्वीजं तु यादृशधर्मि
णि यादृशधर्मवत्ता ज्ञानं वस्तुगत्यानुमितिप्रतिबंधकं इत्युक्तौ पर्वते ह्रदे च वह्न्यभा
वावगाहिसमूहालंबनभ्रमादायवह्न्यभावविशिष्टह्रदस्यापि पर्वतोवह्निमान्धूमादि
त्यत्र दोषत्वापत्तिः यादृशधर्मिणि यादृशधर्मवत्ता निश्चयत्वावच्छिन्नानुमितिप्रतिबं

12 १२

धाभकत्वमित्युक्तौचासंभवः ह्रदत्वेनघटेधर्म्मिणिअभावत्वेनभावं तत्रचवन्हित्वेनरु
जां प्रतियोगिविधयावगाहमानस्यापिज्ञानस्यह्रदोवन्हिमानित्यनुमितिप्रतिबंध
कत्वेनह्रदत्वविशिष्टधर्मिकवन्हिसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयता
दिनाप्रतिबंधकत्वविरहादितिध्येयं विशिष्टधूमत्वेनेति अविच्छिन्नमूलत्वादिवि
शिष्टधूमत्वेनेत्यर्थः पक्षसाध्यहेतुत्वानामवच्छेदकप्रवेशार्थमाह पर्वतादेरिति
आदिनावन्हिधूमयोरुपग्रहः कांचनमयत्वविरहइति नदोषइतिपरेणान्वयः

नच याद्दशप
र्वलिंगयाद्दशध
र्मवत्तानिश्चयत्वे
नानुमितिप्रतिबंध
कतानतिरिक्त
नितस्यधर्मित्वं
तद्धर्मवत्वंवाच्यं ॥
तथासतिह्रदत्वादि
विशिष्टस्यवन्ह्यभा
वरूपस्यसंग्रहेपिति

एवमग्रेपि यथाश्रुतलक्षणन्तु काचनमयः पर्वतो वह्निमानित्यनुमितिं प्रति विरोधित्व
मादायैव तत्रातिव्याप्तिमिति भावः अप्रसिद्धपक्षिकामिव प्रसिद्धपक्षिकामप्यनुमि
तिमादायातिव्याप्तिवारणाय पक्षतावच्छेदकं प्रवेशनीयमित्याशयेनाह ह्रदस्य
वह्निसम्बन्धित्वमिति तद्धर्मावच्छिन्नपक्षकत्वाप्रवेशे ह्रदो वह्निमानित्याकारक
नि साध्यकधर्मलिंगकानुमितेः प्रति बंधकतावच्छेदकत्वस्य तत्रापि सत्वेन तत्रापि
व्याप्तिरेवेति भावः अप्रसिद्धसाध्यहेतुकामिव प्रसिद्धसाध्यहेतुकामप्यनुमितिमुपादा

साध्यतावच्छेदक हेतुतावच्छेदकतया:

13

यातिप्रसंगवारणं साध्यहेतुत्वयोरवच्छेदकप्रवेशस्यफलमाह पर्वतस्येति तद्धर्मावच्छिन्नहे साध्य
त्वोरप्रवेशे पर्वतोमहानसीयवह्निमान् तादृशधूमादित्याद्यनुमितिमादाय तत्प्रतिबंध
कतावच्छेदकत्वस्यमहानसीयवह्न्यभाववत्पर्वते तादृशधूमाभाववत्पर्वतेचसत्वात
योरभिव्याप्तिःस्यादितिभावः व्याप्यत्वांशेप्यनुमितौहेतुविशेषः अवश्यंनिवेशनीय
इत्याशयेनाह प्रमेयत्वस्येति अन्यथावह्निव्याप्यप्रमेयत्ववान्पर्वतोवह्निमानित्यनुमि
तिव्यक्तिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वस्यवह्निव्यभिचारिप्रमेयत्वेसत्वात्तत्रातिव्याप्तिः स्यादि

तिभावः व्याप्यत्वांशेहेतुतावच्छेदकप्रवेशार्थमाहकेवलधूमस्येति व्याप्यत्वांशेप्यनुमितौ

साध्यतावच्छेदकप्रवेशआवश्यकइत्यभिप्रेत्याहविशिष्टधूमस्यवेति अन्यथापर्व

तीयवह्निव्याप्यविशिष्टधूमवान्पर्वतोवह्निमानित्याकारकानुमितिप्रतिबंधकता

वच्छेदकत्वस्यपर्वतीयवह्निव्यभिचारिविशिष्टधूमेसत्वादतिव्याप्तिःस्यादितिभावः

तत्संबंधेनेति तेषांपर्वततन्निष्ठकांचनमयत्वविरहादीनां यथाकथंचित्संबंधेन

सर्वः तत्रापर्वतत्तवन्हेःसाध्यत्वेतस्यविशिष्टधूमेस्य सामानधर्मिकज्ञानस्येवेति स्या॰पि॥

15 बंधकत्वमत्तेपर्वतत्वेन वन्हिशून्यपर्वतपर्वतवृत्तिकायाः पर्वतो वन्हिमानित्यनुमितेः
प्रतिबंधकतावच्छेदके वन्ह्यभावपर्वतेति व्याप्तिवारणाय तत्सत्वकेति तथा च प
र्वतत्वेन वन्हिमत्पर्वतवृत्तिकानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वस्य तत्राभावा
न्नातिव्याप्तिः वन्हित्वेन पर्वतावृत्तिवन्हिविषयिण्याः पर्वते वन्हिरित्याकारिका
याः पर्वतो वन्हिमानित्याकारिकायाश्चानुमितेः प्रतिबंधकतावच्छेदके पर्वतावृत्ति
त्वविशिष्टवन्हिवत्तिप्रसंगवारणाय तत्साध्यकेति तथा च वन्हित्वेन पर्वतीयवन्हिसाध्यका

नुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वविरहान्नतत्रातिप्रसंगः एवं धूमत्वेन पर्वतावृत्तिधूम

स्य पक्षधर्मत्वावगाहिन्या अनुमितेः प्रतिबंधकतावच्छेदकपर्वतावृत्तित्वविशिष्टधू

मेतिप्रसंगवारणाय तद्धेतुकेति इत्थं च पर्वतत्वेनैव निर्वन्हिपर्वतस्य पक्षत्वे वन्हि

त्वेनैव पर्वतावृत्तिवन्हेः साध्यत्वे धूमत्वेनैव पर्वतावृत्तिधूमस्य हेतुतायां पर्वतोव

न्हिमान्धूमादित्यत्रापि वह्न्यभावविशिष्टपर्वतादिकं प्राचां मते हेतुदोष एवेति हृदयं

येन संबंधेन यत्पर्वतत्वादेः पक्षतावच्छेदकत्वं तेनैव संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नत्व

15 ताभायतत्पक्षकेत्यादौतत्परंतेनविषयितयापर्वतत्वाद्यवच्छिन्नंयत् ज्ञानादिकंतत्
विषयितयापर्वतत्वविशिष्टज्ञानंवाह्निमत् तत्पक्षकानुमितिप्रतिबंधकतामादायसमवायेनपर्वतत्वाद्यवच्छिन्नस्यपक्षत्वादि
स्यलेपर्वतत्वविशिष्टज्ञाननिष्ठवह्न्यभाववत्वादौनातिप्रसंगइत्याहुः इत्यादाविति एवंसाध्यहेत्वोरपिबो ध्यं॥
ति इत्यादिन्यायस्थलीयहेत्वाविस्यार्थः अत्रनतिर्वह्निपर्वतत्वेवह्निमत्पर्वत
व्यक्तेः पक्षत्वेआश्रयासिद्धिरेव निर्वह्निपर्वतत्वेननिर्वह्निपर्वतव्यक्तेः
पक्षत्वेबाधएवदोषः पर्वतःपर्वतावह्निमानित्यत्रतुबाधः नयोग्यताह

पर्वतो वह्निमान् वह्निव्यभिचारिधर्मादित्यत्र व्यभिचारित्वविशिष्टे वह्निव्याप्यत्वावगाह्यनुमित्यप्रतिबन्धाद्व्यभिचारज्ञानव्याप्तिः

ष्टा पक्षसाध्यकानुमित्यप्रतिबन्धा व्याप्तिः पर्वतो वह्निमान् पर्वतावृत्तिधर्मादित्य

त्र पर्वतीयत्वप्रकारकहेतुवैशिष्ट्यावगाह्यनुमित्यप्रतिबन्धात् स्वरूपासिद्ध्यादावव्याप्तिरिति

दृष्टव्यं तादृशानुमितेरिति द्वितीयव्याख्यानुसारेणेदं तेन पर्वतो वह्निमान् वह्नि

व्यभिचारिधर्मादित्यादावाद्यव्याख्यायामनुमितिप्रसिद्धावपि न क्षतिः वस्तुतस्त्व

नाहार्यपरामर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वात् प्रथमकल्पेपि तत्रानुमितेरप्रसिद्धिः य

द्विषयकेति यद्विषयकनिश्चयस्य विरोधिनी यद्विषयकनिश्चयत्वाभावव्याप्याय

२६

16

तत्रानुमितेः
द्विषयकनिश्चयाद्यन्तिरितियावत् तादृशीयाविषयितातत्वतियोगिकद्
स्यर्थः एतस्यचद्वयोर्व्यतिरेकंइत्यग्रेणान्वयः तदुत्तरमनुमितौ तादृशनि
श्चयोत्तरानुमितिसामान्ये पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्ष इत्यादि अत्रद्वि
तीयपक्षपदं पक्षतावच्छेदकताघटकसंबंधेनपक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यस्य
प्रवेशलाभा यत्तेनहृदेवह्न्यभावनिश्चयोत्तरंकालिकादिसंबंधेनहृदत्वा
दिविशिष्टकालादौवन्हेस्तद्व्याप्यधूमवत्वस्यचानुमितौउभयस्यसत्वेपिनवा

इदं व्यतिरेकपदार्थान्वयि सामान्ये अनुमिति
त्वव्यापक इत्यर्थः॥

धारावसंभवः कल्पितदिशैवाग्निमयोः साध्यहेतुपदयोर्व्यावृत्तिरवसेया

लक्ष्यत्वेनाभिमतपरं तथा च यादृशविषयेके विशिष्टनिश्चयोत्तरानुमितिसामान्ये यादृशवि लक्ष्यत्वेनाभिमतपरं

शिष्टविषयकनिश्चयत्वाभावव्याप्यविषयिताप्रतियोगिकः प्रकृतपक्षे (धर्मिक) प्रकृत

साध्याभावगाहित्वप्रकृतपक्ष धर्मिकप्रकृतसाध्यव्याप्यहेतुमत्तावगाहित्वोभय

व्यतिरेकस्तादृशविशिष्टमेव प्रकृतपक्षसाध्यान्वायस्थलीयप्रकृतहे

तो हेतुरिति फलितार्थः पर्वतधर्मिकवह्न्यभावव्याप्यवत्तावगाहित्ववह्न्य

२७

17

भावव्याप्य[व्या]त्वाऽवगाहित्वोभयव्यतिरेकस्य वन्हिविशिष्टपर्वतनिश्चयत्वा
भावव्याप्यं पक्षधर्मिकवन्ह्यभावव्याप्यवत्तावगाहित्वं तस्य तियोगिकत्वा
त्पर्वतो वन्ह्यभावव्याप्यवानित्यादिस्याद्येवन्हिविशिष्टपर्वतेतिव्याप्तिरतः
स्तत्कारणाय सामान्य इत्युक्तं तथा च वन्हिविशिष्टपर्वतनिश्चयो तस्म
सन्नायां पर्वतो वन्ह्यभावव्याप्यवान् वन्ह्यभावव्याप्यवांश्चेत्याकारिका व्याप्य
यामेवानुमितौ पक्षधर्मिकसाध्याभावगाहित्व ताद्दृश साध्यव्याप्यहेतुमताव

निश्चयत्वादि

निश्चयोत्तरानुमिता
विषयत्वनिश्चयप
दस्यकृत्यमाह ॥

गाहित्वोभयव्यतिरेकस्यासत्वान्न तादृशास्थले वन्हिविशिष्टपर्वतो दोषः
तत्रापि बाधादिशंसयोऽन्तरोत्पन्नायां कस्यांचिदनुमितौ पक्षधर्मिकसाध्याव
गाहित्वस्य साध्यव्याप्यहेतुमत्वावगाहित्वोभयोः सत्वेन हृदो वन्हिमान्धूमा
दित्यादौ सर्वत्रैव बाधाप्रमतावसंभवः स्यादतः यादृशनिश्चयपदं
विमुक्तो
यद्विषयकनिश्चयस्य पूर्वमनुमिता [redacted] त बाधा [redacted] दिनिश्चय
पूर्वोत्पन्नसाध्यतद्व्याप्यवत्वयोरप्रामाण्यज्ञानास्कंदितानुमितिमा

निश्चयाव्यवहितानु
मितावितिपाठः ॥

18 दायबाधाद्यसंभवस्यादतो पक्षविषयकनिश्चयोत्तरं इत्युक्तौ बाधादिनिश्चयपूर्वोत्प
न्नसाध्यतद्व्याप्यवत्त्वयोरप्रामाण्यज्ञानास्कंदितानुमितिमादाय बाधाद्यसंभ
वस्यादतो पक्षविषयकनिश्चयोत्तर इत्युक्तौ बाधादिनिश्चयपूर्वोत्पन्नसाध्यतद्व्या
प्यवत्त्वयोरप्रामाण्यज्ञानास्कंदितानुमितिमादाय बाधाद्यसंभवस्यादतो
पक्षविषयकनिश्चयोत्तरं इत्युक्तं) निश्चयस्तत्राऽगृहीताप्रामाण्यको निवि
ष्टस्तेन भ्रमत्वेनागृह्यमाणस्य बाधादिनिश्चयस्योत्तरमुत्पन्नायामनुमितौ

कदाचिन्निरुक्तावगाहिताद्व्यसत्त्वेऽपि नासंभवतादवस्थ्यं निर्वन्हिमान्धूमान्धू

मादित्यादौ घटविशिष्टग्रहादावतिव्याप्तिः नन्निश्चयोत्तरानुमितित्वावच्छेदेनैव घटविशिष्टग्रहविषयकनिश्चयः

निर्वन्हिधर्मिकवह्न्यवगाहित्वविरहेण निरुक्तावगाहिताद्व्यव्यतिरेकस्यसत्वा

दनस्तद्वारणाय विशिष्टविषयकनिश्चयत्वाभावव्याप्यविषयिताप्रतियोगि

कद्वयसत्त्वं तथा च निर्वन्हिर्वन्हिमान्वन्हिव्याप्यधूमवान्ग्रहं च घटवद्विसादिस

मूहालंबन एव व्यभिचारेण निर्वन्हिधर्मिकवह्न्यवगाहित्वस्य वन्हिव्याप्यधू

19

म्नवत्त्वावगाहित्वस्य वा घटविशिष्टगृहादिनिश्चयत्वाभावव्याप्यत्वाभाव वान्निरू

ढ्यावगाहितादृग्व्यतिरेकस्य घटविशिष्टगृहादिनिश्चयत्वाभावव्याप्यविष

यिताप्रतियोगिकत्वमेव नास्तीति न तत्र घटविशिष्टगृहादिकं दोषः किंतु

वह्न्यभावादिविशिष्टनिर्वह्न्यादेरेव तत्र दोषः न च निर्वह्निधर्मिकवह्न्यवगाहित्वान

सामान्य एव यादृशवस्तुनो नाभावं तत्रातिव्याप्तिर्दैवस्यां तादृशवस्तुनि

मां नाभावात् एतदस्वरसेनैव दंतीत्यभिधानाच्च यादृशविशिष्टविषयक प्रथमकल्पस्य... स्फुटत्वमाह॥

ज्ञानस्याभावव्याप्यविषयिताप्रतियोगिकत्वस्युक्तावसंभवः पक्षधर्मिकसाध्यसं
शयादौ पक्षधर्मिकसाध्यावगाहित्वादेस्साध्याभावविशिष्टपक्षज्ञानत्वाद्य
भावव्यभिचारित्वादतो निश्चयत्वानुसरणं अत्र निश्चयस्तु नदाहार्यज्ञानभि
न्नत्वेन विशेषणीयस्तेनाहार्यस्य साध्याभाववद्दिमत्तया पक्षादिनिश्चयस्य
पक्षादिधर्मिकसाध्यादिमत्तावगाहित्वे ह्रदो वह्निमान्धूमादित्यादौ न बाध
भ्रमतावसंभवः यद्यपि पक्षधर्मिकसाध्यावगाहित्वविशिष्टस्य तादृशसा

इदमुपलक्षणं अव्याप्यवृत्तिज्ञानस्याप्येः अभावप्र एप ज्ञानाभिन्ने शास्त्रप्रयोजनाभावान्नाप्रियतः

२०

३०

ध्यव्याप्यहेतुमत्तावगाहित्वस्य व्यतिरेकमंतर्भाव्यापि लक्षणं सुवचं तथापि यत्र

पदंकुरा विरोधविशेष्यकत्व स्थ

स्थलविशेषे साध्यतद्व्याप्यहेतुमत्तयोः पक्षे समूहालंबनभ्रमो ऽप्रसिद्धः त

त्र तद्दोषैः व्याप्तिप्रसंगात् विशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वमते विशेषणाप्र

तियोगिकतया साध्याभावव्याप्यवत्त्वे व्याप्तिप्रसंगाच्च निरुक्तविशि

ष्टाभावं परित्यज्य द्वयोरित्यनेनोभयाभावो निवेशितः न च समवेतं द्रव्यं

मूर्तं स्पर्शवत्त्वादित्यत्र सद्धेतौ ऽसमवेतत्वविशिष्टद्रव्येऽतिप्रसंगः

समवेतत्वतदभावयोर्व्यधर्मिकैकनिष्ठयागोचरत्वादिति वाच्यं ऽस्मत्ता
वच्छेद्यत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधेन समवेतत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वे तद्दोषत
स्पष्टत्वात् स्वरूपसंबंधमात्रेण समवेतत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वप्रवेश
नु तादृशपक्षधर्मिकसाध्यावगाहित्वस्याऽसमवेतत्वविशिष्टव्यनिष्ठ
यत्वाभावव्याप्यत्वविरहे तद्वदुक्तस्थले समवेतत्वाद्यभावविशिष्टस्य
दोषत्वाऽसंभवात् ऽयं द्विविधं समवेतमसमवेतं चेत्याकारकस्यऽस्य त्वसामा

२ नाधिकरण्येन समवेतत्वतदभावयोर्निश्चयस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् एकध
र्मावच्छेदेनैव विरोधिनोरेकनिश्चयाविषयत्वात् इदं तु बोध्यं अत्रापि प्र
मेयत्वविशिष्टव्यभिचाराद्यावृत्तिप्रसंगवारणाय तादृशविशिष्टान्तराघ
टितत्वविशेषणं देयमेव तस्य च प्रकृतलक्षणाश्रयीभूतं यत्स्वभिन्नं त
द्घटितान्यत्वं नार्थः प्रमेयत्वमवृत्ति प्रमेयत्वादित्यादौ व्यभिचारस्य ता
दृशस्वभिन्नबाधादिघटितत्वाभावाव्याप्त्यापत्तेः किंतु तादृशं निरुक्तलक्षणा

पूर्वोक्त
तादृशपदस्यार्थमाह
यद्विषयकेत्यादि उभ
यव्यतिरेकसाधारणमिति श
द प्रतिपाद्यधर्मविषयकत्वार्थः
तेनव्यभिचारादेकदेशमात्र
घटनासंभवः॥

विशिष्टांतरपदार्थमाह।

पारमार्थिकत्वं। तृतीयार्थो वैशिष्ट्यं तस्य च हेत्वाभास विशिष्टे न्वयः॥ यत्पदं लक्ष्यत्वेनाभिमतमेयत्वविशिष्टपमिता रादिपरं॥ द्वितीयय त्पदं विशिष्टांतरपरं॥

भ्रयीभूतं वस्तुगत्यायद्विशिष्टांतरं हेत्वाभासत्वविशिष्टाद्भिन्नं तदघटितत्वमेव

वस्तुतो यद्विषयकनिश्चयत्वविरोधियादृशयादृशविषयताप्रतियोगिकोनि

रूढो भय व्यतिस्तदन्ययद्विषयकनिश्चयत्वविरोधित्तादृशविषयताप्रतियो

गिकस्तथाविधविशिष्टाघटितत्वमेयत्तादृशविषयकांतराघटितत्वमित्यर

स्यार्थो बोध्य इति भोक्ताव्याख्याघवकाशः यदिच नव्यानांमते साध्याभावव

द्वृत्तित्वरूपायाव्याप्तेरनुमितावुपयोगित्वात् तादृशव्याप्तिविशि

यद्विषयकानिश्चयाद तिनीयायादृशविषयताप्रतियोगिको।

२२

२४

ष्टप्रकृतहेतुमत्तावगाहित्वमेवलक्षणेनिवेश्यते तथाप्रकृतपक्षतावच्छेदक
विशिष्टपक्षेप्रकृतसाध्यांवगाहित्वस्यप्रकृतसाध्यीयतादृशव्याप्तिविशिष्ट
प्रकृतहेतुमत्तावगाहित्वस्यप्रकृतसाध्यीयव्यतिरेकव्याप्तिविशिष्टप्रकृतहे
तुमत्तावगाहित्वस्यचत्रित्वावच्छिन्नाभावोयद्धर्मावच्छेदेनयादृशधर्मवत्ता
निश्चयत्वविरोधिविषयितापत्तियोगिकस्तद्धर्मावच्छिन्नएवतादृशधर्म
विशिष्टः प्रकृतपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षकप्रकृतहेतुसाध्यकन्याय

स्थले दोषो वक्तव्य इति प्रमेयत्वविशिष्टसाधनत्वावच्छेदेन साध्यव्यभिचारनि
श्चयेस्यापि साधनत्वसामाधिकरण्येन तथाविधव्याप्यग्राहित्वसत्वान्नि
रुक्तत्रित्वावच्छिन्नाभावस्य तादृशनिश्चयत्वविरोधिविषयिताप्रतियोगि
कत्वविरहादेव प्रमेयत्वविशिष्टसव्यभिचारादौ नातिप्रसंगः प्रमेयत्ववि
शिष्टसव्यभिचारत्वावच्छेदेन साधनवृत्तिता निश्चयस्यापि विरोधिनीन
साधनधर्मिकसाध्याव्यभिचारित्वाग्राहिता नव्यानां मते समानधर्मिक

स्यैवज्ञानस्यविरोधित्वादतः साधनमिष्टं प्रमेयत्वविशिष्टसव्यभिचारेपि नातिप्र
संगः धूमहेतुनाद्रव्यत्वसामानाधिकरण्येन वह्नेः साध्यतास्थलेतु द्रव्यावच्छिन्नं
सर्वद्रव्यं न वह्न्यभाववत्तु किंतु यत्किंचित् द्रव्यमेवेति न तत्र वह्न्यभावविशि
ष्टद्रव्येतिप्रसंगः नचैवं द्रव्यत्वावच्छेदेन धूमहेतुना वह्नेः साध्यतास्थले
भागासिद्ध्यंशतो बाधयोरव्याप्तिः द्रव्यत्वावच्छिन्ने सर्वत्र धूमस्य वह्ने
र्वा सामान्याभावस्यासत्वादिति वाच्यं निरुक्तवित्वावच्छिन्नाभावो

यद्धर्मावच्छेदेनयादृशधर्मवत्ता निश्चयस्तद्विरोधिविषयिता प्रतियोगि

कः तद्धर्मावच्छिन्नस्य च तादृशधर्मवतः प्रकृतपक्षतावच्छेदकधर्मावि

च्छेदेन प्रकृतसाध्यहेतुकसंशयनिरूक्तो निवेश्यत्वात् न च वह्नित्वाव

च्छेदेन निर्धूमत्ववत्तासत्त्वादयं धूमवह्न्यादिरित्यादौ साध्याभाववद्वृ

त्तित्वविशिष्टहेतुस्वरूपव्यभिचारव्याप्तिः साध्याभाववन्निष्ठाधि

करणतानवच्छेदकीभूतहेतुतावच्छेदकधर्मवत्त्वावच्छेदेनतादृशा

धिकरणतावच्छेदकत्वस्यैव व्यभिचारत्वात् अन्यथाऽर्थान्तरविशिष्टसत्वादिस्थलेऽ

पि व्यभिचारित्वापत्तेरिति पूर्वैरपरिशीलितः पंथाः गुरुचरणास्तु यद्विषय

कत्वावच्छिन्नविशिष्टविषयकनिश्चयवृत्तित्वविशिष्टतायाविरोधिविषयि

तायाः प्रयुक्ताबाधकः प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्याभावगाहित्वस्य प्रकृतसाध्यगा

प्यप्रकृतहेतुमत्तावगाहित्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकस्तत्त्वं हेतुदोषत्वमित्यर्थः

तत्र च विरोधिविषयितायाश्चाप्यत्वं न स्वरूपसंबंधेन वा धादियाहार्यनिश्च

एवं पर्वतो वह्न्यभावव्याप्यवान् इत्यत्र वह्निमत्पर्वतो नेति व्याप्तिः। वह्निमत्त्वर्वतत्वविषयकानाहार्यनिश्चये पर्वतत्वविशिष्टे वह्न्यभावव्याप्य
वैशिष्ट्या[redacted]वगाहित्वाभावसत्वात्।

येनिरुक्तावगाहित्वाद्यसत्वेनासंभवापत्तेः किंतु स्वाश्रयोत्तरानुमितित्व
संबंधेन स्वाश्रयोत्तरानाहार्यमानसत्तानत्वसंबंधेन चादेतथात्वमेतद्द्वा
भार्यमेव तदुत्तरमनुमिताचनाहार्यमानसत्तानेवेत्युक्तं न च विषयिता
याविरोधित्वं यत्किंचित्प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं तदानिर्वह्निर्वह्निमानित्या
दोघटाद्यभावविशिष्टभूतलादेरपिदोषत्वापत्तेः तन्निश्चयनिष्ठविष
यितायाअपि भूतलं घटवदित्याहार्यधीप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात् एवं

पर्वतान्यः पर्वतोदहनान्यदद्वानि त्यादौपर्वतान्यत्वाद्यभावविशिष्ट पर्वतादि
रूपायामस्तिद्वावव्याप्तिः तद्विषयितायाः कुत्रापिकुद्धोमतिबंधकतानव
च्छेदकत्वात् पर्वतः पर्वतान्यइत्याकारकबुद्धिराहार्यत्वेनाप्रतिबध्यत्वा
दितिवाच्यं निरुक्तोभयाभावप्रतियोगित्ववगाहितायदंशेयन्निरूपि
तानदंशेनदभावनिरूपितविषयितायाएवप्रकृतेविरोधिविष
यितायदेनोक्तत्वात् घटाभावविशिष्टभूतलादिविषयितायाः

निष्ठस्पसाध्यवद्भावृत्तित्वस्य दोषतया तदप्रसिद्ध्यैव तद्वत्त्वरू
पस्य दुष्टहेतुलक्षणस्याव्याप्तिरित्याह। सर्वेत्यादि। तत्र शब्द
त्वेऽयं घटः अवाच्यत्वादावपीति असत्त्वमेव तद् अवाच्यत्वादावपीत्यर्थः
शब्दवृत्तित्वविशिष्टइत्यादि। पक्षवृत्तित्वविशिष्टस्यैव सा
ध्याभावव्याप्यस्य सत्प्रतिपक्षतया केवलस्य तस्या दोष
त्वादन्यथाह पक्षस्येति। तद्वत्त्वविरहादिति। विषयव्याप्या

४४ समवेतद्रव्यत्वविरहादित्यर्थः। अस्य न्यूनत्वं स्फुटीकर्त्तुमाह सद्धे
५५ त्वोरिति। ननु। तयोर्दुष्टत्वे कथमसाधारणादिपदेनोल्लेख
इत्यतो व्याचष्टे। असाधारण इत्यादि। सत्तया। सत्प्रतिपक्षप
दबोध्यः। दुष्टत्वरूपस्याभासत्वस्यानंगीकारादन्यथाऽ
व्याचष्टे अनुमित्यजनकत्वादिति हेत्वोरित्येवकारः प्रति
बंधकत्वमित्यनंतरं योज्य इत्याशयेन तादृश एवकारार्थं

केवलेति। व्याकरोति परमायातीत्यादिना। असत्त्वात्। अप्रसिद्धत्वात्। अन्यथेति।
प्रतिबंधकज्ञानविषयीभूतस्य विशिष्टस्यासत्त्वस्य लिंगदोषा
स्युपगमे इत्यर्थः। तस्यापि। बाधभ्रमविषयस्यापि असाधार
ण्यादिभ्रमदशायां सद्धेतोरपि प्राच्यैर्लिंगाभासत्वस्वीकारादुक्त
व्याख्यानमसंगतमित्यत आह निर्युक्तिकस्येति। सत्प्रतिप
क्षासाधारण्यानुपसंहारित्वानामपि सदोषत्वमंगीकुर्वतां

४५ मतमुत्थापयति। यत्विति। द्वितीयलक्षणमनुसंस्याहतद्धत्यमि
तियद्विषयत्वेनेत्यत्रविषयशब्दस्यस्वरूपपरत्वाधर्द्दपणेत्ता
नस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वमितिसर्प्फलाभादितिभावः यथार्थ
यदाघटितप्रथमलक्षणमनुसाहत्तत्प्रकारकेतिअनुमि
तिप्रतिबंधककताबच्छेदकप्रकारकेत्यर्थः मूलस्यप्रतियोगिप
दस्यप्रतियोगिनाबच्छेदकपरत्वादितिभावः। यद्यपिप्रथमल

क्षणं व्याख्यायेव द्वितीयव्याख्यानुमुचितं। तथापि। एवं यत्नायवा

द्युक्रमेण व्याघुतमित्यवधानयंतं चेतिप्रतिबंधकतावच्छेदके

सपर्कः। विषयरूपमिति। प्रतिबंधकज्ञानस्येत्यादिः। ननु। सा

ध्याभावप्रमेव बाध इति तत्र विषयतया प्रतिबंधकतावच्छेद

कत्वं दुर्घटमित्यत आह। बाधेचेति। प्रमितेतिप्रांचां मतेन तेषां

तादृशपरणेवसाध्याभाववत्ज्ञानस्यानुमितिविरोधित्वोपगमात्

४६ त्रविषयत्वरूपं चेति। अनुमितिप्रतिबंधकत्वानाविषयरूपं चेत्यर्थः
46 विरोधिसामग्रीकालीनत्वं नत्वेति। साध्याभावानुमितिसामग्रीवि
शिष्टत्वादीत्यर्थः वैशिष्ट्यं च सामानाधिकरण्यसंबंधेन ग्राह्यं तेन
तत्पुरुषांतरीयसाध्याभावानुमितिसामग्रीकालीनस्य धूमपरा
मर्शस्य पक्षस्य स्वहेतुकानुमित्यप्रतिबंधकत्वेपि न क्षतिः आ
दिपदेनासाधारण्यादिग्रहकालीनत्वोपग्रहः ननु परामर्श

स्यविरोधिसामग्रीकालीनत्वेपिनद्विषयस्य धूमादिधूमादिहेतो

स्तथात्वाभावद्व्याप्तिरतत्राहतन्नहृत्वेंति। व्याघइतिप्रापशाइ

स्यादिः तथाच धूमोवन्हिमान्धूमादित्यादौसाध्याभाववविशि

ष्टपक्षाभेदस्यहेतौसत्वेपिहृदोवन्हिर्दोवन्हिमान्धूमान्धूमादि

त्यादौधूमादिहेतोःसाध्याभाववत्पक्षाभेदविरहाऽद्व्याप्तिरि

त्यर्थः साध्याभाववद्वृत्तित्वऽविशिष्टहेतोरेचव्याभिचारतया

५७ भावाद्भेदस्य व्यभिचारिमात्रसमं ताद्वाधपर्यंतानुसरणं। अत एव बो
57 धितहेतावव्याप्तेरवोनाश्रयतयेति तद्दूत्वमिति पूर्वैर्गणन्वः ननु
सारसाँध्याभाववत्सत्वस्यैवपक्षत्वानिश्चसाध्याभाववस्यापि बाध
त्वात्तदाश्रयत्वासाराद्येव नूदो भवन्हिमान्धूमादित्यादिबाधि
तेनाव्याप्तिरत आह वन्हिव्यभिचारितिधूम इति पर्वतादौ वन्हे
स्साध्यतास्थल इत्यादितेन ह्रदपक्षकवन्हिसाधकधूमस्य

दुष्टत्वयानिष्टापत्तिसंभवः। ननु पक्षाभाववद्वृत्तित्वमात्रस्यानुमिति
प्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात् तद्वत्तस्य च धूमे विरहात्कुतोऽतिव्याप्ति
रत आह साध्याभाववदिति। तथा चावह्निव्यभिचारिद्रव्यभि
चारिद्रव्यत्वमपि विषयतयाऽनुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकमि
ति तद्वृत्तित्वमादायातिप्रसंगो नायुक्त इति भावः। ननु तस्य तद्
तत्साध्यकत्वहेतुकानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं वक्तव्यम्

४८ तथाच वन्हिव्यभिचारिरव्यत्वस्य धूमहेतुकानुमितिप्रतिबंध
कतावच्छेदकत्वाभावान्नातिव्याप्तिरत आह । साधारण्यस्यादी
ति । ज्ञानधर्मिकसत्ताभाववद्वृत्तित्वप्रकारकानिश्चयत्वस्य
ज्ञानहेतुकसत्तासाध्यकानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वाद्गुरा
श्रयत्वामादाय सत्तासाध्यज्ञानादि इत्तावति व्याप्तिरित्यर्थः
ननु वैशिष्ट्यविषयतान्यतरसंबंधेन योऽनुमितिप्रतिबंधकताव

छेदको धर्मस्तद्वत्त्वमित्यर्थः। विरोधिसामग्रीविशिष्टविषयपरामर्श
त्वेन बाधादिविषयकत्वेन चानुमितिप्रतिबंधकत्वात्। तथा चासा
धारण्यादिविषयकत्वं(स्य) निश्चयत्वस्य(वा) तादृशान्यतरसंबंधेन प्रति
बंधकतावच्छेदकत्वात् तद्वत्तामादाय नातिव्याप्तिः स्वरूपसंबंधेन
वत्तस्य तथात्वात् अत आह यथा कथंचिन्न तद्वत्त्वस्येति। प्रतिबंधक पर्याप्तिवेशात्
तावच्छेदककोटिविशिष्टतामात्रेण पक्षप्रतिबंधकतावच्छेदकंत

४९ 49 दूत्वस्येत्यर्थः अतिप्रसंगकत्वादितिपर्वतोनवन्हिमानित्याकारक
ज्ञानत्वेनप्रतिबंधकतायांवन्ह्यभावस्यापिप्रविष्टत्वान्नदोषः यत्त
मास्तायपर्वतोवन्हिमान्धूमादित्यत्रसद्धेतावतिव्याप्तत्वादित्यभा
सामानाधिकरण्य वः ननु वैशिष्ट्यविषयितान्यतरसंबंधेनप्रतिबंधकतावच्छेद
एकदेशेदोषवारणाय कत्वं यत्रपर्याप्तं तादृशधर्मवत्त्वंवाच्यं तथाच विषयितयाऽनुमि
तिप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वस्यसाध्याभावमात्रेऽपर्याप्तत्वा

तद्दूत्वमादाय नातिव्याप्तिरत आह विरोधिसामग्रीति। तथा चावि
रोधिसामग्रीविशिष्टवह्निपरामर्शत्वेनैव पक्षानुमितिप्रतिबंधक
त्वाभावेन न विरोधिसामग्र्याः प्रतिबंधकतानवच्छेदकत्वात्तस्य
तिपत्तिसद्भता। चव्याप्तिरिति भावः उक्तव्याप्तिं निरसितुं प्रतिबंध
कतावच्छेदकपरस्य प्रतिबंधकत्वमाशंकते। अथेति। तानेहेतुता
वेन तद्वेति तथा च स्वलिंगकप्रकृतेनपक्षकतत्साध्यकानुमितिप्र

धूमादिः

५० तिबंधकीभूतधर्मवत्त्वमेव दुष्टहेतुत्वं ज्ञायमानस्य व्यभिचारादेर
50 नुमितिप्रतिबंधकत्वोपगमाच्च व्यभिचारिबाधितहेतावव्याप्ति
रित्याशयः। सत्प्रतिपक्षितेऽलक्षतां संगमयति। भवति। प्रतिबंधस्
कीभूतेति स्वलिंगकसाध्यानुमितिप्रतिबंधकीभूतेत्यर्थः काली
नत्वविशिष्टे तत्र कालीनत्वं कालघटितसंबंधेनैवैशिष्ट्यत्वाभा एककालावच्छिन्नैका त्म्यवृत्तित्वेन
वेन यासाध्यानुमितिप्रतिबंधः विरोधिसामग्र्याः प्रतिबंधक

त्वेसत्येव तदुक्ताभावमादाय सत्प्रतिपक्षितस्य संग्रहः स्यात्तदेव लक्षसि

द्धमित्याह। नवेइति कापीति। अनुमित्यादिकं प्रति प्रत्य स सामग्र्यादेः

प्रतिबंधकत्वस्यापि प्रसङ्गोपधायकतत्तन्निकषादिव्यक्तिविशे

षकल्पनापत्त्वादितिभावः। अनुमित्यादौ कथं चित्सत्प्रत्यक्षा

दि सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकत्वस्वीकारेपि सत्प्रतिपक्षस्थले

साध्याभावानुमितिः सामग्रीत्वेन साध्यानुमिति प्रतिबंधकत्वं

५१ दुर्धरमित्यादिविरोधिनस्तत्त्वत्रैलिङ्ग्ये सामग्री प्रतिबंधिकेत्यनुपपद्यते
51 सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकत्वाभावे हेतुमाह। तत्सत्त्व इति। साध्याभा
वानुमितिसामग्रीसत्त्वे साध्याभावानुमितिरूपकार्योत्पादा
पत्तेरित्यर्थः। न चाचा। सत्प्रतिपक्षएव व्याहन्येनेतिभावः ननु
विरोधिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वानभ्युपगमे सत्प्रतिपक्षस्थ
ले साध्यानुमितेः कथं नोत्पाद इत्यत आह। किंत्विति। तथा सा

ध्यानुमितित्वं धकः। ननु। सत्यपि विरोधिपरामर्शे पक्षस्य साध्या
भाववत्त्वनिश्चयदशायां साध्यानुमित्युत्पादात्तस्य प्रतिबं
धकत्वं तु घटमत आह यदि चेति। तत्साध्य इति। विरोधिपरामर्शी
यसाध्य इत्यर्थः नानुमितीति न प्रकृतसाध्यानुमितिप्रतिबंध
इत्यर्थः। विरोधिसाध्यस्य बाधावतारेण विरोधिपरामर्शस्या
प्रामाण्यप्रसंजनेन तत एव न तस्य तत्साध्यानुमितिप्रतिबंधकत्वं

५२ 52 अन्यथानुप्रतिबंधकत्वमिथ्याहेतवनक्षोरित्याशयेनयदिचेत्युक्तं
तदभावव्याप्तितादृशबाधनिश्चयाभावव्याप्तित्वे विरोधिपराम
र्शस्य विरोधितायां निवेश्यतामिति अवच्छेदकत्वेनेत्यादिः नन्वेवं
विरोधिसामग्र्याः अप्रतिबंधकत्वे विरुद्धलिंगकानुमितिप्रति
बंधकीभूतविरोधिपरामर्शवत्तामादायैव सत्प्रतिपक्षितेल
क्षणं यास्यतीत्यत आह यथा चेति। तथाविधेति भ्रमप्रमाणधार

ऐत्यर्थः। अतिप्रसंगइत्ति। पर्वतोवन्हिमानित्यादित्रमवतामा
द्यायसूमाद्यावतिप्रसंगइत्यर्थः। दूषणांतरंमाह। नचातीनाद्य
विति। कालीनत्वमपीत्ति। तथाच भिन्नकालीयेर्वेरोधविरि
हाद्तीतसत्प्रतिपक्षितसंकेतावत्वनुमितिप्रतिबंधकीभूत
विरोधिपरामर्शत्वकेनापिसंबंधेननास्तीति तत्राव्याप्ति
रितिभावः स्वसमानकालीनज्ञानविषयत्यादिसंबंधेनातीता

५३ लिंगस्याधिकरणंचिह्निरोधिपरामर्शवत्वोपिगमेपिपरमेपिवह्लो
53 नीलत्वादशायामपिसद्धेतोकालिकादिसंबंधेनस्वलिंगका
नुमितिप्रतिबंधकीभूतविरोधिपरामर्शवत्वानप्राप्तिव्याप्तिरि
त्याशयः। सर्वत्रविषयरूपमेवप्रतिबंधकतावच्छेदकंलक्षणे
प्रवेश्यमितिमतंदूषयति। यद्यपीत्यादिना। व्याप्त्यादिकमि
त्यादिपदेनसाध्याभाववद्व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वादेःप

रियहः। तथा। प्रतिबंधकतावच्छेदकं ननु सत्प्रतिपक्षि

तसद्धेतौ साध्याभावव्याप्तिविरहात्तत्राव्याप्तिरत आह।

तद्वत्त्वमपीति। तज्ज्ञानेति। विरोधिव्याप्त्यादिज्ञानेत्यर्थः

साध्याभाववदिति पाक्षधर्मिकसाध्याभाववत्तानिश्च

यत्वेनेत्यर्थः प्रमात्वविषयकत्वेनेति प्राचांमतेन। तस्यचे

ति पक्षधर्मिकसाध्याभाववत्ताज्ञानस्यचेत्यर्थः तथाच

५४ 54 पर्वतो द्रव्यं धूमादित्यत्र पर्वतो न द्रव्यमित्येवं बाधज्ञानसंबंधेन द्रव्यत्वाद्य
भावस्य धूमे सत्त्वादिति व्याप्तिरित्यर्थः ननु यादृशविशिष्टविषयक अनतिरिक्तवृत्तिनिरूपकावच्छेदकताभिप्रायेणाह।
त्वे नानुमितिप्रतिबंधकत्वं तद्द्रव्यं वाच्यं तथाच द्रव्यत्वाभाववि
शिष्टपर्वताप्रसिद्धेर्यनोक्तलक्षणाति व्याप्तिरित्याशंकते विशि
ष्टेति। तत्रासाध्यवत्यवृत्तस्यासिद्धेः पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ स
त्प्रतिपक्षितसद्धेतावव्याप्तिप्रसंगाद्विशिष्टविषयकत्वेन प्रति

बंधकत्वं निवेशयितुमशक्यमित्याह। नत्विति। जलं वन्हिमत्
मादित्याशेसप्रतिपत्तित साध्याभावव्याप्यवत्त्वस्याप्रसिद्धत्वा
त्सर्वत्रत्युक्तं। ननु। पर्वतो हृद्यं धूमादित्यादा वाधभ्रमस्य संबं
धत्वेंमानभावान्नातिव्याप्तिः विरोधदर्शिनामपि विरोधिप
रामर्शदशायां धूमादेोसत्त्वप्रतिपत्तितोयमितिव्यवहारात्त
थैवज्ञानस्य विरोधिव्याप्यादेः संबंधकत्वस्यानादृत्तु वाधितो

संबंधघटकत्वे। वाध भ्रमभिन्नज्ञानस्यैव संबंधघटकत्वात्॥

पर्वतोहृदयं धूमादित्यत्रत्

५५ हेतुरित्यादिव्यवहारविरहादत आह। यद्याकथंचिदिति। ज्ञानरूपेण
55 ति। धूमो वह्निव्यभिचारीति। ज्ञानरूपेणोत्पन्नः। बाधश्च मस्येव व्यभि
चारश्च मस्यास्तु क्रमेण। संबंधत्वे मानाभावाद्ग्रहतद्ग्राश्रयेति व्य
भिचाराश्रयीभूतं यद्व्यत्वादिकं तदाश्रयत्वेनेत्पन्नः आदिना का
लिकादेः परिग्रहः। ननु। यादृशसंबंधेन पक्षाकारकज्ञानत्वे
नानुमितिप्रतिबंधकत्वं तेन संबंधेन तद्वत्वस्योक्तत्वाद्धूमे

त्तिप्रसक्तिरत्नत्रआह यादृशेति। नसर्वत्रेतितत्पाद्य। पर्वतीयस्यधू

मादिसाध्योसत्त्वतिपत्तिलसद्धेतावा आत्तिः प्रतिबंधकज्ञानवि

षयनसमवायादिसंबंधेनद्रव्यत्वाभावव्याप्तिगुणत्वादिमत्व

स्यधूमेविरहादितिभावः पर्वतोवह्निमान्धूमादित्यत्रप्रतिबं

धकधीविषयेनसमवायसंबंधेनवह्न्याभावव्याप्यधूमत्वादेःसा

धनेसत्वान्नसर्वत्रेत्युक्तं।नन्वायादृशसंबंधावगाहियत्प्रकार

स्तावनीतादृशा

५६ कस्तानत्वेन प्रतिबंधकत्वं तादृशासंबंधान्यतरसंसर्गेणतद्धत्वं चा

56 च्यमतो नोक्तस्यै ऽव्याप्तिः स्तानसंबंधेनैव वह्नेतोरसाध्याभावव्या स्तानाविषयत्वसंबंधेन

प्यगुणत्वादिमत्वादत आह। अस्ति चेति तेन नतद्धत्वं चैत्स्यनुपपन्ने।

तथा चापर्वतो वह्निमान्धूमादित्यत्र बाधबुद्धेः स्वरूपादिसंबंधा

वगाहितयैव प्रतिबंधकत्वात्तादृशासंबंधेन वह्न्यभावस्य धूमे

सैत्वादतिव्याप्तिरित्यर्थः पर्वतोऽयं धूमादित्यत्रद्रव्यत्वाद्यभाव

स्वस्वरूपसंबंधेन धूमादावभावात्कचिदिस्तुक्तं। मूलेयद्यपीत्या

दिकं तल्लिंगकतात्साध्यकतस्पर्शकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रत्येव

तादृशाव्यभिचारज्ञानत्वादिनास्वतःप्रतिबंधकत्वमादायतद्घटि स्वतंत्रं

हेत्वाभासलक्षणे तद्घटितलक्षणाभिप्रायेणोक्तमन्यथाव्यभिचारादिज्ञानस्यापि अनुमितिसाधारणहेतुत्वे

व्याप्त्यादिप्रत्यक्षविरोधित्वाद्बाधस्य सत्प्रतिपक्षमात्रमादायशंका।

नुपपत्तेरनुमितितत्कारणपरामर्शान्यतरमात्रं प्रतिज्ञायमानं

मूलस्यलिंगाभासत्वमित्यस्यानुमितीतत्प्रतिबंधकत्वमित्यर्थः.

५१ यस्प्रतिबंधकं स एव लिंगाभासः तत्त्वाश्रयेन चाशंकेयमिति ध्येयं। बाधा

57 सत्प्रतिपक्षयोः प्रत्यक्षत्वादि प्रतिबंधकत्वे हेतुमाह। स्थाणुत्वाभावस्ये

त्यादिना एवं शाब्दबोधेपि बाधसत्प्रतिपक्षयोर्विरोधित्वे स्मामे।

ति॰ मलमूत्रपुरीषास्थिनिर्गतं ह्यशुचिास्म तमिस्रागमस्ये सर्पः।

तत्र प्रत्यक्षागमत्वादिहेतोः अनुकूलतर्कस्य आप्तिग्रहेऽहत्वतोऽनुपयो

गाद्दोहावलवत्तरेति। शोचानुमानेसाध्यप्रसिध्या दे आगममात्रा

अनुमानअप्रयोजकमवेदसजातीयत्वात्

धीनतयानुपनीयमानातीयत्वेन च मलमूत्रेत्याद्यागमस्य बलव

त्तरत्वं बोध्यं। अनुपपत्तेरिति। तथा चांशे प्रत्यये हेतुमाह प्रस प्रतिबंधकासत्त्वात्तुना गमविरोध इति भावः॥

क्तं प्रत्यक्षेति लौकिकप्रत्यक्षं प्रतीत्यर्थः। बाधादीत्यादिपदेन

ग्राह्याभावव्याप्यवत्त्वोपग्रहः। शंकते योग्यताज्ञानेति तदभा

वो बाधनिश्चयाद्यभावो। तत्र शाब्दबोधे शाब्दं प्रति बाधनिश्चय

स्याप्रतिबंधकत्वे योग्यताज्ञानोत्तरं लौकिकात्मकबाधनिश्च

एवंच

५८ येस्मरस्यापि शाब्दधीः स्यादिति दोषं स्फुरति यो पक्ष्यामाह। एवमपीति

58 उपनीतभानविशेषमिति। दोषविशेषाजन्योपनीतभानं प्रती शारवः प्रीतः

त्पर्यः। तत्त्वेन। बाधनिश्चयत्वाभावत्वेन। यद्यपि बाधनिश्चय

यदशायामुपस्थितेः स्मृतेश्चानुमानादुपमितिस्तस्यापि तादृशा

वस्था हेतुत्वं वक्तुमुचितं तथाप्युपमितिस्तत्र रतिं क्त प्रमाचेविप्रतिप्र

तेर्वा यदशायां विशिष्टस्मरणानुमानादस्य वो द्धौधकचिरहेणा

बाधकालीनो दोषधका-
ण्यो दोषकत्वानंगीका
रात् तत्र प्रकृते नैवोदो
षकव्यक्तेः कारणत्वात्
अथवा बाधाभावस्य
तत्त्वेन न हेतुत्वमपि तु
दोषकत्वेन तत्स्यापि हेतो

पिसंभवात्तत्रबाधाद्यभावस्यहेतुत्वेमानाभावइत्याशयः।लक्ष

सामान्यधर्मः

सामान्यधर्मविषयकज्ञानेच्छायां।।

णनःलक्षणवाक्यतःविशेषेतितदंवांतरधर्मप्रकारेणतज्ज्ञोचर

सामान्यविषयक

तानेच्छायांसामान्यतःसोज्ञाचरस्तानस्यहेतुत्वादितिभावः

लक्षणस्येति।वक्ष्यमाणस्येत्यादिः।अतिव्याप्तिरिति।प्रतीयेते

त्यन्वयः।तद्व्यावृत्तस्य।असाधारणादिव्यावृत्तस्य।लक्ष्यांतरमयी

ति।तथाच।नायंविभागपरोग्रंथः किंतुलक्षणप्रदर्शकइतिभावः

अनेन हीधितौ लक्षणप्रत्यासित्यत्र पंचमी ... इति भावः समासघटक लक्षणपदं लक्षणवाक्यपरं ... ॥ लक्षणवाक्यतः॥

लक्षणवाक्यतः

५९ तद्व्यक्षणप्रत्ययमितिः। तस्य सामान्यस्य लक्षणत्वे नः प्रत्ययमित्यर्थः

59 प्रकारांतरेण सामान्यतानस्य आकृतत्वेपश्चात्सामान्यलक्षणस्यो

स्पष्टस्यानंनस्यात् आकांक्षाविहाहित्यस्वरसः कश्चिद्विदुक्तास्

प्रस्तकस्जधानर्थं

चितः हेतुद्वयसंगत्यर्थं वितर्कमपि अनुमितिरापत्तिर्वेति। नन्वे

कस्यापि हेतोर्व्याप्त्यादिभ्रमेणासाध्यतद्भावोभयसाधकत्वादे सिद्धिजनकज्ञानविषयत्वात्

कस्येस्यादि मूलमसंगतमत आह तदुपधानमितिसाध्यतद

अव्यवहितपूर्वत्वसंबंधेन फलवज्ज्ञानविषयत्वमित्यर्थः॥

भावानुमित्युपधानमित्यर्थः। अव्यापकमिति। तथा च। येन व्यभिचा
रिहेतुना साध्यतदभावयोरनुमित्यादिर्नस्यादिति: न चाव्याप्तिरि
तिभावः पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनेतरभेदस्यासिद्धे
रुद्देश्यतायामव्याप्तेरवर्दूषणत्वादाह अतिव्यापकं चेति तथा
विधेति। तदभावीपि व्याप्तिभ्रमेणेत्यर्थः। तद्योग्यपक्षेति। साध्य
तदभावानुमित्यादिस्वरूपयोग्यपतेत्यर्थः। संशयं भ्रमं च साधा

चेनहेतुनैकोटिद्वयोपस्थापकपदवैयर्थ्यापत्तिः । रतः संशयहेतुकोटिद्वयोपस्थितिं प्रत्येव तादृष्येणहेतुत्वं संशय
सामान्यधर्मविद्धर्मितानवच्छेदकत्वात् ॥
सामान्यप्रतियुधर्मि
सार्म

धर्मवत्

६०
60

रणादि धर्मितानैकारणमिति मतानुसारेणाच ॥ ६ ॥ कोटीसा
दि । तथा चात्र भिजनकं सद्घट कारणमिसत्र मामिद्घराघट ज
नकत्वस्येयत्र क्लृप्तेपि कोटिद्वयोपस्थितिद्वारा संशयजन
कत्वास्यत्नाभोस्युत्पत्तिर्वैविज्ञादितिभावः । साधासंदेहजनन
केससोपस्थितिक्रियायामभेदान्वयादेवसामंजस्येसमा
निविषयपदानामुपयुक्तदिशाद्युत्पत्तेनरस्वीकारेणद्वार

स्व जनकतायां विशेषणीभू
तायाः अ । पि अभेघटक
तायां यथाहारित्वसंबंध
नान्वयस्तथा कोटिद्वयो
पस्थापकत्वांशे विशेष
णीभूतायाएकत्रविशे
षणत्वेन निराकांक्षायाः
कोटद्युपस्थितेरपि द्वारित्व
संबंधेन साध्यसंदेहजनकतायामन्वयः ॥ तथा चैकत्रविशेषणत्वेनोपस्थितस्यान्यत्रविशेषणत्वेनिराकांक्षत्वमित्यप्रायिकत्वमित्यर्थः ॥

त्वलाभोनयुक्त। क्रियाविशेषणेनापिर्निर्तं। तत्तामहत्स्यासे त्लोकन
म्रा स्तनाभ्यामिसा दोचद्वितीया तत्पुरुषस्यदृषत्वादिसाश
साध्यसंदेहइति॥ यनहिं आश्रयत्वयेति। तृतीयार्थः प्रकारित्वं। तच्चोपस्या
पकपदार्थसोपस्थापकज्ञानविषयस्येकदेशेज्ञानेऽन्वि
तं। तेन निरूपत्वानिया आश्रयज्ञानचानवमिसाकारकबुद्धे
ना[illegible]शज्ञानरूपविशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिरूपायाः साध्यतद

६१ भावोपस्थितौ हेतुत्वेन तद्विषये ज्ञाने हेतावतिव्याप्तिवारणाय
61 येत्यर्थः। एवमग्रेपि द्रष्टव्यं। एकस्याः ज्ञानवृत्त्योर्नित्यत्वोभय
श्रयत्वाभावादाह। विषयितयेति। अनित्यत्वे साध्ये ज्ञा
नस्य व्यभिचारित्वेनैक्ये रिष्यत एवेत्ति चिरस्थत्वे साध्ये हेतु
त्वक्तं। समवायेमहेतावतिव्याप्तिमुक्त्वा संयोगेनसद्धेतौ
तामाह। अनुषक्तेत्यादिना। अनुवृत्तत्वं। तदधिकरणवृत्तित्वं